

A U T O R E F E R A T Y

Wojciech Frazik

Kraków

Wacław Felczak (1916–1993). Biografia polityczna*

Celem pracy było przedstawienie biografii politycznej Wacława Felczaka — wybitnego historyka dziejów Europy Środkowej, kuriera i emisariusza politycznego podczas II wojny światowej i w okresie powojennym, więźnia politycznego reżimu komunistycznego w latach 1948–1956. Skupiają się w niej jak w soczewce losy przedstawicieli pokolenia urodzonego około roku 1918. Była ona w pewnym sensie typowa, ale w szczegółach tak bogata, że wystarczyłaby dla obdzielenia kilku osób.

Wacław Felczak nie był politykiem *sensu stricto*. Jednak czasy, w których żył, sprawiły, że jego działania miały charakter polityczny. Jego dokonania nie trafiły na pierwsze strony gazet, nie znajdują się też w podręcznikach, lecz rodzaj jego aktywności sprawiał, że był partnerem wielu czołowych polityków polskich XX w. W dodatku waga wydarzeń, w których brał udział, była tak wielka, że przez pryzmat jego biografii zobaczyć można wiele kluczowych, a mało bliżej znanych momentów w najnowszych dziejach Polski, a nawet Europy Środkowej. Dlatego zasługuje on na osobną monografię.

Praca jest biografią typu pretekstowego, szeroko przedstawiając tło wydarzeń, w których brał udział bohater. Istotnym jej celem było ukazanie działań aparatu represji wymierzonych przeciwko niemu i w ten sposób typowych mechanizmów funkcjonowania policji politycznej państwa totalitarnego.

Dysertacja ma układ chronologiczny, wynikający z dramatycznych cesur w biografii bohatera. Składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia i bibliografii.

Wstęp omawia założenia pracy, przedstawia dotychczasowy stan badań i źródła.

Rozdział I traktuje o środowisku rodzinnym, dzieciństwie i młodości Felczaka, jego studiach historycznych, podjęciu nauki języka węgierskiego, co zaważyło na całym jego póź-

---

* Praca doktorska obroniona 28 IX 2012 r na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, recenzenci: prof. dr hab. Jan Draus, dr hab. Andrzej Leon Sowa, prof. UP, promotor: prof. dr hab. Czesław Brzoza.

niejszym życiu. Omawia też początki zainteresowań politycznych, działalności publicznej, podjętej pod wpływem brata Zygmunta (czołowego działacza NPR, a potem SP na Pomorzu).

Rozdział II poświęcono aktywności Felczaka w pierwszym okresie wojny, do połowy 1943 r., kiedy to odegrał on znaczącą rolę w zorganizowaniu i funkcjonowaniu konspiracyjnej łączności między Polskim Państwem Podziemnym a władzami RP na emigracji jako współtwórca i kurier politycznej Placówki „W” w Budapeszcie.

W rozdziale III omówiono losy bohatera po odejściu z placówki. Ukazano kulisy tzw. skandalu budapeszteńskiego z drugiej połowy 1943 r., będącego skutkiem zatrzymania przez kierownika Placówki „W” delegacji władz Podziemia w drodze do Londynu, i próby Felczaka rozwiązania tego problemu. Przedstawiono także jego rolę w odbudowie łączności po okupacji Węgier przez Niemcy, jego udział w partyzantce oraz działalność jako ostatniego emisariusza Polskiego Państwa Podziemnego do Londynu latem 1945 r.

Rozdział IV traktuje o powojennej działalności Wacława Felczaka w ramach struktur Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rządu RP na uchodźstwie. Występując wówczas jako Wacław Lechicki, wziął aktywny udział w próbach stworzenia struktur cywilnego podziemia antykomunistycznego w Polsce i zapewnienia mu łączności z rządem.

Losom więziennym po aresztowaniu w 1948 r., ukazaniu mechanizmów śledztwa, a także działań prowokacyjnych podejmowanych przez aparat bezpieczeństwa na podstawie materiałów uzyskanych w jego toku, ze szczególnym uwzględnieniem roli agentury celnej, oraz prezentacji metod montowania procesów — poświęcony jest rozdział V.

W rozdziale VI przedstawiono powięzienne losy Wacława Felczaka — naukowca, badacza dziejów Europy Środkowej, wspaniałego wychowawcy młodzieży, a równocześnie człowieka, który wywierał silny moralny wpływ na ważną część środowiska intelektualnego w Krakowie, a przede wszystkim inspirował formowanie się części antykomunistycznej opozycji węgierskiej.

W ostatnim rozdziale omówione zostały schyłkowe lata życia bohatera po 1989 r., gdy stan zdrowia tylko w bardzo ograniczonym zakresie pozwolił mu czynnie angażować się w dokonujące się wtedy przemiany. Przedstawiono także różne przejawy pamięci o nim.

Rekonstruując życiorys Wacława Felczaka, tylko w niewielkim stopniu można było oprzeć się na istniejącej literaturze. W dotychczasowym piśmiennictwie historycznym jego postać i większość obszarów jego aktywności nie doczekały się szerszego omówienia. Teksty prezentujące całościowo jego sylwetkę, czy to za życia, czy wspomnieniowe, w zdecydowanej większości nie były wynikiem prac badawczych. Dlatego dysertacja oparta jest głównie na materiałach źródłowych z archiwów krajowych i zagranicznych oraz zbiorów prywatnych i na relacjach. Wykorzystana została także prasa, w tym publicystyka Felczaka.

Pierwsza grupa dokumentów to spuścizna Wacława Felczaka znajdująca się w większości w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Pozwala ona poznać życie prywatne i działalność naukową przede wszystkim przed 1939 r. i po roku 1956 oraz częściowo losy wojenne i więzienne. Część materiałów z tej grupy pozostała w rękach spadkobiercy p. Michała Stopyry. Druga grupa źródeł to akta komunistycznego aparatu represji, dostępne w latach dziewięćdziesiątych w postaci akt Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie w Centralnym Archiwum Wojskowym lub Archiwum Państwowym m.st. Warszawy. Po 2000 r. znalazły się one w Instytucie Pamięci Narodowej wraz z materiałami aparatu bezpieczeństwa. Umożliwiają one rekonstrukcję przebiegu śledztwa, procesu i pobytu Felczaka w więzieniach, a także podejmowanych wobec niego w różnych okresach działań operacyjnych. Są także ważnym źródłem do jego działalności przed rokiem 1948. Przebadano nie tylko akta dotyczące bezpośrednio Wacława Felczaka, lecz i innych osób, z którymi w różnej formie

współpracował. Także w IPN znajdują się zachowane szczątkowo materiały gestapo (między innymi w ramach Bazy danych Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen), w których występuje bohater pracy.

Źródeł do działalności Placówki „W”, a także umożliwiających odtworzenie misji Felczaka w 1945 r. oraz początków pracy na Kraj jesienią tego roku dostarczyły: dawne archiwum Delegatury Rządu w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespoły Archiwum Stanisława Kota i Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Studium Polski Podziemnej w Londynie oraz Archiwum Instytutu Hoovera w Stanford. Okresu wojennego dotyczyły także źródła z Archiwum Państwowego w Krakowie, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie.

Dla lat 1945–1948 bezcenne poznawczo okazały się materiały znajdujące się w rękach prywatnych. Dotyczy to przede wszystkim archiwum Józefa Baranieckiego, zawierającego m.in. dokumentację delegatury MSW w Paryżu i obfitą korespondencję z tych lat. Równie ważne dokumenty autor otrzymał od Konrada Niklewicza i Tadeusza Chciuka–Celta, a także już po jego śmierci od Ewy Chciuk–Celt. Bardzo wiele nowych ustaleń można było dokonać na podstawie archiwum wybitnego kuriera z lat wojny Leopolda Kwiatkowskiego. Z prywatnymi archiwami Zygmunta Berezowskiego i Aleksandra Janty–Półczyńskiego autor zapoznał się w zbiorach rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Narodowej.

Wykorzystano również materiały znajdujące się w aktach osobowych Wacława Felczaka w Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

Osobną kategorię źródeł stanowią powstałe w różnym czasie teksty Wacława Felczaka: listy, raporty z wypraw kurierskich i sprawozdania o sytuacji w Kraju z lat 1941–1947, opracowania dotyczące historii Placówki „W”. Niestety, poza bardzo ogólnym tekstem opublikowanym w „Tygodniku Powszechnym” w 1957 r. i polemiką w sprawie powrotu marszałka Śmigłego–Rydzka do Polski, nie spisał on wspomnień. Swego rodzaju podsumowaniem życia, a nawet testamentem Wacława Felczaka było spotkanie w ambasadzie węgierskiej 4 X 1993 r., z którego zachował się zapis wideo.

Istotnym uzupełnieniem źródeł pisanych były zebrane przez autora relacje (także listy) członków rodziny, przyjaciół, przełożonych, współpracowników i uczniów historyka.

Wacław Felczak nie był politykiem w sensie działacza partyjnego. Nie był także publicystą politycznym, bo trudno tak twierdzić na podstawie jego niezbyt licznych publikacji prasowych. Możemy jednak w jego przypadku mówić o biografii politycznej, gdyż los postawił go w newralgicznym punkcie ważnych wydarzeń politycznych w kluczowym dla narodu i państwa momencie dziejowym i dał mu możliwość odcisnięcia indywidualnego piętna na ich przebiegu — oczywiście w odpowiedniej do jego pozycji skali — człowieka działającego za kulisami wielkiej sceny politycznej, wykonującego funkcje, które można określić jako techniczne, ale od którego rzetelności, uczciwości, siły woli i charakteru wiele zależy.

Z tej perspektywy najważniejszym polem jego aktywności był udział w organizacji i nadzorowaniu funkcjonowania dróg łączności między cywilną konspiracją w okupowanej Polsce a władzami Rzeczypospolitej na uchodźstwie. Sam również w latach 1941–1948 wielokrotnie występował jako kurier i emisariusz. Realizując swoje zadania, zetknął się z niemal wszystkimi najwybitniejszymi politykami obozu niepodległościowego. Trasa obsługiwana przez Felczaka nie była jedynym, ale w pewnych okresach najważniejszym kanałem łączności między polityczną konspiracją a emigracją. Poprzez ukazanie działalności Felczaka w dużej

mierze udało się zrekonstruować dzieje łączności zagranicznej Delegatury Rządu drogą przez Budapeszt, przedstawić próby utrzymania cywilnych struktur konspiracyjnych w Polsce po lipcu 1945 r. i szczegółowo opisać technikę ich kontaktów z emigracją aż do roku 1948.

Praca pokazuje życie naukowca, którego okoliczności historyczne zmusiły do działalności politycznej, ale także opisuje jego losy jako badacza, nauczyciela akademickiego i wychowawcy w realiach PRL. Pozwoliła ukazać ówczesne mechanizmy blokowania z powodów politycznych rozwoju naukowego i kariery zawodowej obywatela „gorszej kategorii” — „wroga Polski Ludowej”, inwigilowanego latami przez SB. Zarazem udowodniła, że także w takich warunkach można było kolejnym rocznikom studentów przekazywać niezafałszowaną wiedzę, dążenie do prawdy, umiejętności warsztatowe, a przede wszystkim wychowywać ich w duchu najwyższych wartości.

Z całości materiału wyłania się portret nieugiętego patrioty, antykomunisty, który mimo swoich przeżyć był najdalszy od kombatantstwa. Jego patriotyzm nie miał nic wspólnego z nacjonalizmem. Felczak doskonale rozumiał dzieje i aspiracje polityczne narodów Europy Środkowej, był zwolennikiem ich ścisłej współpracy, miał przyjaciół wśród ich przedstawicieli, zwłaszcza wśród Węgrów. Ukształtowanie się przy jego wydatnym udziale licznej grupy polonofilskich polityków węgierskich było zapewne największym osiągnięciem Felczaka w późnym okresie jego bogatego życia.

Biografia Wacława Felczaka skłania do wniosku, że jego linię życia wyznaczyło wysokie poczucie obowiązku wobec wspólnoty — narodowej, ale także ludzkiej, o czym świadczył jego życzliwy i otwarty stosunek do wielu, nawet przypadkowo napotkanych ludzi.